

Казанчук І. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗМЦЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСТВА – ШЛЯХ ДО ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

STRENGTHENING THE INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE UKRAINE AND THE PUBLIC – PATH TO THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL FUNCTIONS OF THE STATE

У статті розглянуто теоретичні аспекти реалізації принципу взаємодії Національної поліції України з населенням на засадах соціального партнерства. Автором подана правова характеристика форм взаємодії органів поліції із громадськістю у галузі охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Також обґрунтовані авторські пропозиції щодо удосконалення партнерських відносин поліції і населення у процесі реалізації природоохоронної функції держави в контексті реформування МВС України в сучасних умовах.

Ключові слова: природоохоронна функція, взаємодія, партнерство, Національна поліція, Україна, охорона навколишнього природного середовища, громадськість.

В статье рассмотрены теоретические аспекты реализации принципа взаимодействия Национальной полиции Украины с населением на основе социального партнерства. Автором дана правовая характеристика форм взаимодействия органов полиции с общественностью в сфере охраны окружающей природной среды и обеспечения экологической безопасности. Также даются авторские предложения по совершенствованию партнерских взаимоотношений полиции и населения в ходе реализации природоохранной функции государства в контексте реформирования системы МВД Украины в современных условиях.

Ключевые слова: природоохранная функция, взаимодействие, партнерство, Национальная полиция, Украина, охрана окружающей природной среды, общественность.

The article is considered the theory of the implementation of the principle of interaction police Ukraine with a population-based partnership. The author is given legal characteristic of cooperation police public in the field of environmental protection and environmental safety. Also are copyright of offer to improve partner relationships police and the population in the course of the environmental functions of the state in the context of reform law enforcement system of Ukraine today.

Key words: environmental function, interaction, partnership, National police, Ukraine, environmental protection, public.

Одним із векторів національної безпеки України як демократичної правової держави визнано захист прав людини на сприятливе навколишнє природне середовище, охорону і відновлення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [1]. Визнаймо, що зміни в сучасному українському соціумі, його економічній і політичній сферах закономірно впливають на процес формування нових відносин між державою, її інституціями та громадянським суспільством. Це стосується і такого державного органу, як Національна поліція України. На сучасному етапі демократизації громадянського суспільства в Україні особливої актуальності набуває питання паритетності відносин Національної поліції України з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими інституціями у природоохоронній сфері. Ефективне виконання поліцейськими діяльності щодо захисту прав громадян і забезпечення екологічної безпеки неможливе без підтримки і допомоги громадськості. Успішними є лише спільні зусилля.

Більшість наукових праць вітчизняних учених-адміністративістів спрямовані на дослідження правових засад та організації діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення екологічної

безпеки (О.М. Бандурка, М.М. Бринчук, В.Д. Басай, С.М. Гусаров, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, В.О. Ліпкан, Ю.В. Корнєєв, В.І. Книш, Т.О. Пікуля, О.М. Хімич та ін.). Щодо ж дослідження сучасних проблем взаємодії органів поліції із громадськістю у природоохоронній сфері на теренах сучасного українського адміністративного законодавства та у контексті реформування системи МВС України існують лише поодинокі наукові розробки.

Тому метою статті є узагальнення поглядів науковців щодо визначення понять «взаємодія» і «партнерство»; аналіз чинного адміністративного законодавства щодо реалізації принципу взаємодії органів поліції із громадськістю на засадах партнерства; окреслення шляхів удосконалення форм взаємодії у природоохоронній сфері в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Новелою прийнятого 2 липня 2015 року Закону України «Про Національну поліцію» є визначення на державному рівні необхідності встановлення винятково партнерської взаємодії поліції і населення [2, ст. 11]. Законодавче закріплення цього важливого принципу зобов'язує поліцію здійснювати свою діяльність у тісній співпраці з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями на засадах партнерства

і спрямовувати її на задоволення їхніх потреб. За таких умов, виправдовуючи соціальне призначення поліції як сервісної служби, персонал поліції насамперед має орієнтуватися на реалізацію стратегії Community Policing – «партнерство заради спокою» (стратегії, апробованої у країнах англосаксонської правової системи) [3], виявлення інноваційних форм діяльності поліції щодо формування безпечного суспільного простору.

Із позиції адміністративного права в гносеологічному значенні взаємодія є функцією управління, завдяки якій створюються умови для успішного функціонування всієї правоохоронної системи загалом. Характерною рисою взаємодії є конкретна тотожність суб'єктів та об'єктів управління, їх переміна місцями [4, с. 83]. Відзначимо недостатню розробленість питання взаємодії в юридичній літературі (в тому числі й з управління системою правоохоронних органів). Так, у працях О. Бандурки, К. Єрмакова, В. Сушенка й інших авторів розглядаються окремі аспекти взаємодії, однак єдності поглядів щодо її сутності не досягнуто. З висловлювань і суджень одних авторів взаємодія з населенням узагальнює будь-які контакти поліції [5, с. 63], з позиції інших – зводиться лише до сумісної діяльності конкретних (рівноправних) служб і підрозділів органів правопорядку, спрямованої на вирішення загальних завдань [6, с. 186–187], яка ґрунтується на законодавчих і підзаконних правових актах.

З урахуванням усередненого підходу, запропонованого В.К. Колпаковим, взаємодія визначається як «наявність між міліцією (поліцією) і громадськістю стійких контактів, які виникають і розвиваються на основі загальних інтересів і в цілях боротьби з правопорушеннями, укріплення громадського порядку і громадської безпеки» [7, с. 16]. На нашу думку, в ідеальному варіанті взаємодію як загальне поняття варто розглядати як 1) складник управлінської системи, що являє собою вид безпосереднього, опосередкованого, зовнішнього і внутрішнього відношення, зв'язку; 2) узгоджені за цілями, завданням, змістом і засобами спільні дії суб'єктів, спрямовані на підтримку правопорядку. У нормативних актах інших країн (наприклад, у Німеччині, Великобританії, Данії, Франції, Чехії) взаємодія правоохоронних органів є різновидом «паблік рілейшнз» та однією із форм роботи поліції з громадськістю або формою соціальної профілактики злочинності [8, с. 602]. Значущим є і той факт, що доцільність взаємодії визначається лише тоді, коли вона будь-яким чином впливає на ефективність діяльності поліції, тоді як процес співпраці з громадськістю на засадах партнерства (паблік рілейшнз) передбачає постійність і безперервність [5, с. 73].

Отже, можна констатувати, що партнерство є процесом впливу поліції та населення одне на одного. Його суттєвими ознаками є підтримання постійних зв'язків, обмін інформацією, взаємодопомога, співробітництво. У цьому аспекті відзначимо, що громадяни мають право допомагати поліції у забезпеченні екологічної безпеки й охорони навколишнього при-

родного середовища та боротьбі зі злочинністю. Ця діяльність зумовлюється ст.ст. 27, 55, 68 Конституції України, а також регламентується відповідними нормативно-правовими актами. Так, ст. 1 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [9] передбачає, що громадяни України мають право створювати громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння правоохоронним органам у запобіганні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Характерною рисою взаємодії поліції з громадськими об'єднаннями, територіальними громадами, пересічним населенням є запобігання порушенням у сфері державного управління природоохоронною сферою за допомогою засобів суспільного впливу [10, с. 65–66]. Треба відзначити, що до взаємодії на засадах партнерства можуть залучатися різні групи громадськості, такі як молодіжні, екологічні та інші громадські організації; представники засобів масової інформації; органи самоорганізації населення (члени громадських формувань); трудові колективи, професійні спілки; окремі громадяни тощо. Особливістю діяльності цих суб'єктів взаємодії сьогодні є те, що їх основним завданням внаслідок неможливості самостійного застосування примусових заходів є інформування компетентних державних органів про дії органів поліції, надання оцінки доцільності прийнятих управлінських рішень тощо.

Законом України «Про громадські об'єднання» (2012 р.) визначено, що громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [11]. Згідно зі ст. 1 закону України «Про місцеве самоврядування» (1997 р.) територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища чи міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [12]. Необхідність дотримання поліцією принципу взаємодії і співпраці з населенням, територіальними громадами і громадськими об'єднаннями викладено також у наказах, інструкціях та інших відомчих нормативних актах. Так, Положення про патрульну службу МВС, затверджене наказом МВС України від 02.07.2015 р. № 796, закріплює, що працівники патрульної поліції повинні діяти у співпраці та взаємодії із населенням і громадськими організаціями з метою запобігання правопорушенням, забезпечення безпеки, зниження рівня злочинності, встановлення довірчих відносин між поліцією та населенням та вирішення проблем і підвищення довіри до поліції.

Особливістю належної взаємодії поліції з громадськістю у руслі природоохоронної діяльності є оцінювання ефективності поліцейської діяльності

на основі рівня довіри населення до поліції. У цьому полягає зміст соціального партнерства. Довіра населення до поліції – це схвальна оціночна реакція громадян на дії працівників правоохоронної діяльності, що проявляється у глибокому усвідомленні важливості та необхідності їх місії, доброзичливому, шанобливому ставленні, взаємодії та законослухняній поведінці. Довіра населення до поліції є наслідком оцінювання населенням ефективності її роботи та основою побудови партнерської взаємодії між працівником поліції та громадянином. У п. 12 розділу IV Європейського кодексу поліцейської етики, що є додатком до рекомендації Rec (2001 р.) Комітету Міністрів державам – учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» вказано, що поліція повинна бути організована таким чином, щоб заслуговувати на публічну повагу як професійні поборники права і постачальники послуг для громадськості [13, с. 41–42]. Для того щоб завоювати довіру населення, поліцейському недостатньо лише діяти згідно із законом, необхідно також застосовувати закон гідно і з повагою до населення, бути професійним, неупередженим, чесним, добросовісним, справедливим, політично нейтральним і ввічливим. Тому принцип партнерства детермінується через принципи верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності (необхідності здійснювати свою діяльність лише на підставі і у межах повноважень та у спосіб, що визначені законом); відкритості та прозорості дій (забезпеченні постійного інформування органів державної влади і органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність); поваги до особи; соціальної справедливості; оптимального залучення громадськості до природоохоронних заходів; забезпечення громадського контролю за здійсненням поліцейськими своїх повноважень у сфері природоохорони; пріоритету ролі громадських екологічних організацій та правозахисних організацій у природоохоронній сфері.

Треба відзначити, що важливість інституту партнерства зумовлена насамперед владними повноваженнями, які поліція застосовує у суспільному житті, їх значущістю, а також тим, що їхня діяльність здійснюється в реальному соціальному просторі у безпосередньому контакті з громадянами щодо надання поліцейських послуг у сферах 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [14, ст. 2].

Фактично діяльність органів поліції у природоохоронній сфері спрямована на вирішення потреб суспільства, територіальних громад. Але в аспекті природоохоронної діяльності та пошуку ефективних форм взаємодії поліції і населення немає достатньої правової визначеності та зрозумілості питання надання послуг. Якщо звернутися до аналізу юридич-

ної літератури, то виявляється, що надання послуг із допомоги – це різні за сферою, змістом та обсягом форми сервісної діяльності поліцейських, спрямовані на реалізацію прав, свобод та законних інтересів осіб, які з особистих, економічних чи соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Поняття «послуги» в контексті дій поліції у природоохоронній сфері має на меті акцентувати увагу на виконанні обов'язків держави перед громадянами. З метою виконання завдання щодо забезпечення екологічної безпеки, інтересів особи і суспільства держава в особі уповноважених суб'єктів спрямовує свою діяльність на юридичне оформлення умов, необхідних для гарантування належної реалізації прав та охоронюваних законом інтересів. Тобто після юридично оформлених умов, необхідних для забезпечення належної реалізації екологічних прав та охоронюваних законом інтересів, суб'єкт звернення отримує можливість реалізувати свої конституційні права, а держава (в особі підрозділів поліції) – виконати завдання та функції, покладені на неї щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я людини і громадянина, безпеки суспільства та держави загалом.

Основоположну ідею партнерства поліції з населенням можна визначити таким чином: «усвідомлення поліцією необхідності урахування думки і побажань громадськості у визначенні та оцінці своєї роботи, співпраця з населенням з метою виявлення і вирішення місцевих проблем, яка має бути зорієнтована на превенцію правопорушень [7, с. 603]». Іншими словами, населення має сприйматися як партнер поліції і повноправний учасник діяльності з покращення роботи поліції. Ефективність діяльності органів поліції, рівень професійної компетентності поліцейських впливають на громадську думку про роботу поліції загалом. Відповідно до концепції «100 днів якості Національної поліції України» [15] основними напрямками соціологічного дослідження оцінки рівня довіри населення до поліції є динаміка довіри населення до територіальних управлінь Національної поліції, оцінка громадянами почуття власної безпеки в районі проживання, оцінка рівня корупції у підрозділах поліції, рівень задоволеності потерпілих і свідків злочинів роботою поліції під час виклику і первинного контакту на місці події, оцінка оперативності реагування поліції на повідомлення про злочини, ефективності роботи поліції.

Дослідження поліцейської практики свідчать, що сьогодні процес взаємодії працівників поліції та населення (громадських об'єднань) позитивно впливає на поліцейську діяльність, з одного боку, і формування позитивного іміджу в очах населення – з другого [16, с. 7]. Варто констатувати, що дотепер розвиток співробітництва з громадянами відбувався спонтанно, без належної організації і системного підходу. Заходи щодо залучення громадськості до правоохоронного процесу проводилися, як правило, внаслідок гучних і резонансних подій із масштабними негативними наслідками для суспільного життя [17, с. 103]. Позитивним прикладом партнер-

ства поліції (насамперед патрульної поліції, дільничних офіцерів поліції) і громадськості є спільна діяльність з екологічними організаціями, громадськими формуваннями. Спектр заходів, які в тісній взаємодії з поліцейськими виконують сучасні дружинники, досить широкий. Це патрулювання; спільне проведення профілактичних, просвітницьких, виховних заходів серед різних категорій населення [17, с. 109–110]; робота з дорослими та підлітками з «групи ризику» тощо. На жаль, таких позитивних прикладів не так багато, адже бракує досвіду громадської самосвідомості.

Загалом Стратегія «партнерство заради спокою» розрахована на усвідомлення поліцейськими необхідності налагодження взаємодії з населенням, що ґрунтується на двох пріоритетах: консультації – вивчення думки населення з метою подальшої оцінки ефективності поліцейської діяльності, обов'язкове врахування потреб територіальних громад; співробітництва – співпраця заради досягнення спільних цілей щодо екологічного порядку в країні. У першому напрямі, зокрема, розділ «Громадський контроль Національної поліції» передбачає звіт про поліцейську діяльність; прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції; взаємодію між керівниками територіальних органів поліції і представниками органів місцевого самоврядування [2, ст. 86–90].

Реалізація другого пріоритету вимагає від поліції перейти від декларацій щодо налагодження партнерських стосунків із населенням до реальних кроків у цьому напрямі, втілювати в повсякденній діяльності принцип «Людина – понад усе»; постійно підвищувати свій професійний і культурний рівень [18], поширювати світогляд, формувати повагу до поліцейського всіма засобами (рівень спілкування із громадянами, чесність, професійні навички, охайний зовнішній вигляд); зміцнювати взаємодію з органами місцевого самоврядування; своїми діями активно здобувати підтримку широких верств населення, повернути загальну повагу до поліції; широко інформувати громадськість і засоби масової інформації про роботу поліції [19], активно залучати окремих громадян та громадські об'єднання до профілактики екологічних правопорушень, всебічно сприяти журналістам у виконанні їх місії об'єктивного висвітлення подій.

Щодо покращення участі громадськості у діяльності поліції у сфері реалізації природоохоронної функції держави велике значення має провідний зарубіжний досвід та його адаптація в Україні. Зна-

чної уваги заслуговує вивчення практики створення у Великій Британії, Франції, Німеччині, США різноманітних загальнонаціональних програм, спрямованих на дієву співпрацю населення та органів правопорядку [20, с. 11]. Також у багатьох європейських країнах діють екологічні організації, які сумісно з правоохоронцями проводять громадські акції «Зупини злочинця», «Чисте місто», «Охорона природи – спільна дія держави і суспільства», тим самим ефективно сприяючи поліції у забезпеченні належного стану екологічної ситуації в регіонах, проведенні профілактичної, превентивної, виховної, консультативної роботи. Відділення цих громадських організацій розміщені на території поліцейських дільниць, що значно поліпшує співпрацю членів організації із працівниками правоохоронних органів. Тому в умовах сьогодення в Україні у процесі впровадження нових форм взаємодії поліції з населенням своєрідною формою партнерської співпраці є проведення «громадських консультацій», що сприяє кращому поінформуванню суспільства про пріоритети поліцейської діяльності та формуванню громадської думки щодо актуальних проблем у правоохоронній і природоохоронній сферах. Розуміючи виняткову значущість «громадських консультацій» у налагодженні контактів із населенням, поліція зможе ефективно виконувати свої завдання. Крім того, це важливий канал отримання достовірної інформації щодо очікувань громадян та наявних на місцевому рівні загроз для екологічної безпеки або ж окремих ситуацій порушення норм суспільної моралі, надзвичайних екологічних подій, важливих для безпеки громадян, їх життя і добробуту в певному регіоні.

Висновки. Оптимізація взаємодії поліції з громадськими інституціями у контексті реалізації природоохоронної функції держави має основну мету – надати нового імпульсу вітчизняним формам співпраці, що існували раніше, та запровадити перевірений часом зарубіжний досвід участі громадськості у природоохоронній діяльності. При цьому в процесі планування своєї діяльності поліцейські повинні аналізувати проблеми місцевого населення та окремих його груп у різних сферах суспільного життя [21, с. 211]. Тобто пріоритет у діяльності поліції – не стільки реагування на кримінальні прояви, скільки участь у вирішенні всього комплексу проблем, які має населення конкретної місцевості у сфері захисту екологічних прав. Адже від поліції очікується прояв цікавості не лише до інформації, що стосується екологічних правопорушень, але й до потреб громадян у природоохоронній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загороднюк П.О. Екологічна безпека як важлива складова національної безпеки України // [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://eko.org.ua/ru/library/article/ТН>
2. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 р. // Урядовий кур'єр від 12.08.2015. – 2015. – № 146.
3. Community-Policing (CP) (burgernahe Polizeiarbeit) [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.sozialwiss.uni-hamburg.de/publish/IKS/MasterStudiengangKriminologie/materialien/lehne/220513.pdf>.
4. Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ: загальна частина: Підручник. Видання друге / за ред. В.В. Коваленка, Ю.І. Римаренко, В.І. Олефір – К.: «Директ Лайн», 2012. – 816 с.
5. Казанчук І.Д. Паблік рілейшнз в діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.Д. Казанчук. – Х. : Основа, 2003. – 198 с.

6. Чубара Т.С. Удосконалення взаємодії державних служб охорони порядку з населенням у контексті реалізації екологічної функції публічної влади / Т.С. Чубара // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. управ. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. управ. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. – Вип. 1(8). – С. 184–195.
7. Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: учебное пособие. / Колпаков В.К. – К., 1993. – 80 с.
8. Проневич О.С. Німецька та польська моделі партнерської взаємодії поліції та населення на локальному рівні / О.С. Проневич // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 600–606.
9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 30. – Ст. 1248.
10. Книш В.І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2007. – 192 с.
11. Про громадські об'єднання : закон України від 22.03.2012 р., № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170.
13. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка ; [О.І. Безпалова, К.Ю. Мельник, О.О. Юхно та ін. ; передм. В.В. Сокурєнка]. – Харків, 2016. – 408 с.
14. Про затвердження Положення про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877 // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248607704>.
15. Концепція «100 днів якості Національної поліції України» [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/avakov/564cefc6b8aa2>
16. Бесчастний В.М. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми / В.М. Бесчастний, О.В. Тимченко // Віче. – 2014. – № 2. – С. 6–8.
17. Долгополов А.М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Долгополов Анатолій Миколайович. – К., 2008. – С. 343 с.
18. Громадська думка як чинник ефективності діяльності правоохоронних органів в Україні. Аналітична записка за 2015 рік [Електронний ресурс] : Національний інститут стратегічних досліджень // Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/468/>
19. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації від 23.09.1997 № 539/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – ст. 299.
20. Гаврилюк Т.Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т. Д. Гаврилюк ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 20 с.
21. Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. Вип. 1(8) / Нац. акад. держ. управ. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. управ.; голов. ред. С.М. Сergyгін. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. – 310 с.